

Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 1999, C. 2, s. 5

Nakşibendî Tarikatının Bosna-Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Sosyo-Politik Durumları*

Dr. Dzermal CEHAJIC

Çev.: Halil İbrahim ŞİMŞEK**

Nakşibendî¹ tarikatının (Mevlevî, Halvetî, Kadirî, Rifaî, Bektaşî ve Hamzavî tarikatlarının yanında) Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlı feodal sistemini

* Çevirisini yaptığımız bu makale, *Naqshbandis: Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order*, edit: Marc Gaborieau, Alexandre Popovic, Thierry Zarcone, (İstanbul 1990) adlı eserin 663-668 sayfaları arasında yer almaktadır.

** Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

Not: Çevirisini yaptığımız makalede tashih edilmesine ve açıklanmasına gerek duyduğumuz hususları metne müdahale etmeden, yanına (çev.) ibaresi yazılı dipnotlarda belirttik.

1 *Nakşibendlik*, Bahâeddin Muhammed b. Muhammed Nakşibend el-Buhârî (ö. 791/1389)'ye nispet edilen bir tarikattır. Bahâeddin Muhammed Nakşibend 718/1318'de Buhâra yakınlarındaki Kasrıtarifân köyünde doğdu. Bahâeddin Muhammed'in soyu hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Tarikat eğitimi Muhammed Babâ Semâsî (ö. 740/1339)'nin müridi Emir Külâl (ö. 777/1375)'dan almıştır. Başlangıçta bu tarikatın adı *Hacegâniyye* idi. Fakat Bahâeddin Muhammed'den sonra kendisine nispetle Nakşibendiyye adını aldı. Bu tarikat, Anadolu'ya etkin bir şekilde Ubeydullâh Ahrâr (ö. 895/

ne² ayrılmaz bir parça olarak uzun süre dahil olan Bosna-Hersek müslümanlarının sosyo-politik, dinî ve kültürel hayatlarında ve genel olarak söylenirse Yugoslav eyaletlerindeki yaşamda önemli bir rol oynadığı iyi bilinir.

Nakşibendîler, Osmanlıların XIV. ve XV. yüzyılda Yugoslavya'ya girişinin daha başlangıcından itibaren Osmanlı fetihlerine, İslâm'ın yayılmasına ve İslâmî doğu kültürünün Yugoslav eyaletlerine girmesine katkıda bulundular.

1490)'ın halifelerinden Molla Abdullâh İlahî (ö. 892/1487) vasıtasıyla girmiştir. Nakşibendîlik, Ubeydullâh Ahrar'dan sonra Ahrariyye, İmam Rabbanî (Ahmed Faruki Sirhindî) (ö. 1034/1624)'den sonra Müceddidiyye ve Halid-i Bağdadî (ö. 1242/1826)'den sonra da Halidiyye adlarıyla yaygınlık kazanmıştır. Nakşibendîlik, genellikle Sünnî İslâm anlayışına bağlılığı ön plana çıkarması ile tanınmıştır. Tarihte olduğu gibi günümüzde de bir çok ülkede yaygın olup, toplumun her tabakasından müntesibi bulunmaktadır (Bkz. Kasım Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, No: 337, ss. 49-56; Tahsin Yazıcı, "Nakşibend", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1964, IX, 52-54; Hamid Algar, "A Brief History of the Naqshbandî Order", *Naqshbandîs: Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order*, edit: Marc Gaborieau, Alexandre Popovic, Thierry Zarcone, İstanbul 1990, ss. 3-44). (çev.).

- 2 Kanaatimizce Osmanlı'nın eyalet yönetimini ifade etmek için yazarın kullandığı şekilde "feodalite" kavramını kullanmak doğru değildir. Çünkü, ortaçağ batı toplumlarının siyasi ve ekonomik rejimlerine benzer anlamda feodalizm; ne klasik Osmanlı düzeniyle ne de ondan önceki Türk devletlerinin sistemiyle tam olarak örtüşür. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın olan *tımar* müessesesinin varlığına bakarak, Osmanlı sipahi tımarlarını Avrupa ortaçağ *fevlerine* benzetip bundan esinlenerek Osmanlı iktisadi sistemine klasik derebeylik damgasını vurmak da hatalıdır. Bununla birlikte, Osmanlı'da merkezî otoritenin ülkenin her tarafını kontrol altında tutacak kadar güçlü olmasına rağmen, Bizans'ın etkisiyle bazı feodalleşmelerin bulunduğunu öne sürenler de olmuştur. Ancak, merkezî bir devlet yapısının ve toprakta devlet mülkiyetinin olması, bir aristokratik sınıf ve hiyerarşinin bulunmaması, *sipahinin* senyörden çok memura, *reyanın* ise *serften* çok hür köleye benzemesi Osmanlı taşra yönetimini çağdaşı olan batı feodalizminden ayırmaktadır. (Daha geniş bilgi için bkz. Köprülüzade Mehmet Fuad, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, İstanbul 1931, I, ss. 219-240; Selçuk Özçelik, "Avrupa Feodalitesi ile Türklerin Tımar Teşkilatının Mukayesesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, ts., XVII, Sayı: 3-4, ss. 847-861; Halil Cin, Gül Bülbül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Konya 1995, ss. 29 vd.; Mehmet Ali Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara 1982, ss. 236 vd. ; Leo Huberman, *Feodal Toplumdan XX. yüzyıla*, çev.: Murat Belge, İstanbul 1991, ss. 11-25; Nedim Filipoviç, "Bosna-Hersek'te Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1954, XV, No: 1-4, ss. 154-188; Şükrü Karatepe, "Osmanlılar'da Devlet Yönetimi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, I, 73). (çev.).

Yaşayan sufi geleneği, Nakşibendî tarikatının (Bosna-Hersek'te) ilk yayıcıları ve mücadelelerinin -ki bunlar, Fatih Sultan Mehmet 1463'te Bosna'yı fethettiği zaman, Fatih Sultan Mehmet'in ordusunda savaşan ve orada hayatlarını kaybeden Aynî Dede ve Şemsî Dede'dir³ - hatırasını canlı tuttu.

Sünnî İslâm, Arapça konuşan kesimin önemli bir kısmını ve Türkçe konuşan kesimin tamamını teslim alarak XV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda hakim duruma geldiğinde, Nakşibendîlik Sünnî sufi bir kurum olarak Osmanlı üst yöneticileri ve hükümetiyle yakın ve iyi ilişkiler kurdu. Ancak (Nakşibendî tarikatı) belli Yugoslav eyaletlerinde özellikle Osmanlı yönetiminin başlangıcından itibaren bu tarikatın çok yayıldığı Bosna-Hersek'te Osmanlı ideolojisi-ne⁴ ve politikasına bir temel oldu. Bu sebeple Osmanlı idaresi, Nakşibendîleri Sünnî olmayan dervişlerle mücadelede kullandı. Bu durumun bir mükafatı olarak da Bosna-Hersek idarecileri tarafından Nakşibendîliğin önde gelen adam-

3 Muhammed Enveri Kadic, *Kronika (Chronicle)*, III, 249-251. Bu vakayiname Sarayevovo'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde kayıtlıdır. Mehmet Müjezinovic, "Nekoliko nevjerodostojnih turkish natpisa u Sarajevu" (Sarayevovo'daki otantik (sahih) olmayan bazı Türk mezar kitabeleri), *Nase Starine*, Sarajevo 1954, II, 218-220; Mehmet Mujezinovic, *İslâmska Epigrafika u Bosnia Hercegovini (Bosna-Hersek'teki İslâmî Kitabeler)*, Sarajevo 1974, II, 404-406.

4 İdeoloji kavramı anlam itibarıyla çok yönlü bir kullanıma sahiptir. Burada yazar eğer Osmanlı ideolojisi ifadesi ile; "bir devletin kendisine, üzerinde egemen olduğu toprağa ve bu toprak üzerinde yaşayan tebaasına, ilişkide bulunduğu diğer ülkelere bakış ve onları anlayış tarzı, dünya görüşü, zihniyet yapısı ve o devletin yükselttiği değerler sisteminin bütünü" anlamında bir kullanımı tercih ediyorsa, bu çerçevede bir Osmanlı ideolojisinden bahsedilebilir. Burada Osmanlı ideolojisinin temelinde inancın yattığını da belirtmek gerekir. Osmanlı İslâm anlayışı özellikle XV. yüzyılın başlarından itibaren medreseler aracılığıyla klasik Sünnîliğin hemen bütün teorik ve pratik özelliklerini tabii olarak devraldı. Zamanla merkezî yönetim topraklarına kattığı öteki beyliklerden de, hizmet vermek üzere Osmanlı devletine gelen bürokratlar ve ulema aracılığıyla klasik fıkhi kullanarak devletin ve toplumun siyasal, sosyal ve hukukî teşkilatlanmasını gerçekleştirdi. Ancak Osmanlı devleti bu resmî dini hiçbir zaman hakimiyeti altındaki toplumların müslümanlaştırılması şeklinde anlamadı ve bu yolda faaliyet göstermedi. İslâm, Osmanlı devlet kesiminde ulema tarafından aracılığıyla temsil edilmesine karşılık, halk kesiminde tarikatlar aracılığıyla temsil ediliyordu. Bunun için Osmanlı merkezî yönetimi daha başlangıçtan itibaren tarikatların bu nüfuzunu tanımış ve bu çevrelerin temsilcileriyle sürekli iyi ilişkiler sürdürmeye büyük özen göstermiştir (Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (XV.-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, ss. 72-73, 94-96; Dursun Ayan, "Osmanlı'da İdeoloji İzleri", *Düşünen Siyaset*, Ankara Temmuz - 1999, Sayı: 7-8, ss. 165-210). (çev.)

larına mülkler bağışlandı ve bir kısım nakdî destek/yardım ulaştırıldı. Bundan dolayı onların (Nakşibendîlerin) liderleri ve müesseseleri, genel olarak bazı arazilerin ve mülklerin sahipleri oldular. Böylece onlar (Nakşibendîler), Osmanlı feodal sisteminin yapısına katılmış oldular. Bosna-Hersek'teki Osmanlı idarecileri ile Nakşibendîler arasında yeteri kadar güçlü bağların var olduğu söylenebilmesine rağmen, bu ilişki dengeli ve sürekli değildi. Bu durum, ma-lum şeyhlerin Osmanlı İmparatorluğu'na ve Osmanlı eyalet yöneticilerine ita-atkar davranışına bağlıydı.

Ne olursa olsun, Bosna-Hersek'teki Nakşibendîler Osmanlı yönetimi ve yöneticileriyle iyi ilişki kurup Osmanlı ideolojisinin ve Yugoslav topraklarındaki Osmanlı politikasının ayrılmaz bir parçası oldular.

Nakşibendîlerin Bosna-Hersek'teki sosyo-politik önemi ve rolü, Makedonya ve Kosova gibi güney Yugoslav eyaletlerindeki Bektaşîlerle kıyaslanabilir. Tetovo (Makedonya)'daki Bektaşî tekkesinin kurucusu, Harabatî Baba⁵ diye anılan Sersem Ali Baba (ö. 977/1569)'nın Recep Paşa'yla iyi ilişkileri ve bağ-ları çok iyi bilinir. Bu paşalar Batı Makedonya'da yüzyıl civarında büyük ölçü-de bağımsız bir şekilde yöneticilik yaptılar ve Tetovo Paşaları olarak tanındılar.⁶

1463 yılında Bosna'nın fethine katılan, Fatih Sultan Mehmet'in atadığı Bosna valisi ve komutanı İskender Paşa tarafından verilen yardım ve destek sayesinde Nakşibendî Tarikatı bu eyalette (Bosna-Hersek) büyük oranda yayıl-

-
5. Bazı kaynaklarda, burada ifade edildiği şekliyle Harabatî Baba ile Sersem Ali Baba'nın aynı şahıs olmadıkları ifade edilmektedir. Aynı şekilde Harabatî Baba Tekkesi'nin 1551'de Kalkandelen (Tetovo)'e gelen Sersem Ali Baba tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. XIX. yüzyılda Recep Paşa tarafından bu tekkeye ekler ve süslemeler de yaptırılmıştır. (Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul 19, III, 78-79; Muhammed Aruçi, "Harabatî Baba Tekkesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, 71). Bununla birlikte Kalkandelen idarecilerinden Recep Paşa'nın kendi siyasi emelleri için Harabatî Baba Tekkesini bir askerî üs gibi kullandığı da belirtilmektedir. (Mehmet İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1994, Sayı: 24, s. 297). (çev.).
6. F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, II, 243; G. Palikruseva, K. Tomovski, (Skoplje), "Les Tekkes en Macedoine aux XVII. et XIX. Siecles", *Estratto dagli Atti del Secondo Congresso Internazionale di arte Turca*, Napoli 1965, s. 207; Max Choublier, "Les Bektashis et la Roumelie", *Revue des Etudes Islamiques*, 1927, III, 431.

di. İskender Paşa Miljacka nehrinin sol kıyısına kendisinden sonra "İskender Paşa Tekkesi" ismi verilen bir tekke inşa ettirdi.⁷ İskender Paşa, tekkeye bağlı olarak çiftlikler (27 mil) ve diğer mülklerden oluşan zengin bir vakıf hibe etti. Bu bağışların hepsi tekkeyi ve ona ait vakıfları desteklemek amacıyla yapıldı. Böylece İskender Paşa Tekkesi, zengin bir müessese olarak; dervişler, fakirler, şeyhler, talebeler (müritler) ve geleneksel olarak arazide misafir edilen yolcular (seyyahlar) için barınma imkanı sağlayan zengin bir vakfa sahip oldu.

Nakşibendî tarikatı, güney eyaletlerinde - Makedonya ve Kosova gibi - Semerkand'lı Ubeydullâh Ahrâr (ö. 895/1490)'ın⁸ müridi Abdullah İlähî (ö. 1487)⁹ vasıtasıyla yayıldı. Abdullah İlähî'nin makamına Skoplje'ye yakın tek-

-
- 7 İskender Paşa'nın zaviyeyi inşa ettirdiği zamanı tam olarak belirtmek mümkün değildir. Bazı verilere göre 1500'de inşa ettirdiği söylenir. Bkz. Alija Bejtici, "Skender Pasina Tekija" (İskender Paşa Tekkesi), Novi Behar, XVI. yıl, No: 2, 1994, ss. 24-25; Djoko Mazalic, "Biograd Prusac Stari Bosanski Grad" (Bosna'nın Eski Kasabası Biograd Prusas), *G.Z.M.*, 1951, ss. 156-157; M. E. Kadic, *Chronicle*, I, 169 ve XV, 329-440; Sakir Sikiric, "Sarajevske Tekije" (Sarayevon Tekkeleri), *Narodna Starina*, Zagreb, 1927, I-XII, 77; Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine (Bosna-Hersek Sanat ve Bilim Akademisi), *Şikayet Defteri*, IX, 37/3-1258/1842, 104.
- 8 Ubeydullâh Ahrâr 806/1404 tarihinde Taşkent'e bağlı Dağıstan'da doğdu. Ciganyan'da bulunan Yakub Çerhî (ö. 851/1447)'den sülûkunu tamamlayarak icazet aldı. Halkın her kesiminden müritleri vardı. Nakşibendîliğin Ahrariye kolu kendisine nispet edilir. Kendisinden sonra Ahrariye Nakşibendîliğin en yaygın kolu haline geldiği için bu tarikat içinde çok önemli bir yere sahiptir. Ubeydullâh Ahrâr bir çok bölgeye halifelerini göndererek Nakşibendî tarikatını yaymıştır. Anadolu, Rumeli ve Orta Doğu bunların en başta gelenlerindedir. 895/1490 yılında Semerkant'ta vefat etti. (Bkz. Abdurrahman Cami, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, terc. Lami Çelebi, Haz. Mustafa Kara, Süleyman Uludağ, İstanbul 1995, ss. 556-568; Hüseyin Vaiz Kaşifi, *Reşahât Aynü'l-Hayat*, haz. N. Fazıl Kısakürek, 4. bs., İstanbul, ts., ss. 289-309; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Camiu Keramâti'l-Evliyâ*, 2. bs., Beyrut 1974, II, 283-286; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-Arifin*, Beyrut 1990, I, 65; Hasan Kamil Yılmaz, "Ubeydullâh Ahrâr", *Allâh Dostları*, İstanbul 1995, VII, 444-448). (çev.)
- 9 Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, (tarihsiz yeni baskı), I, 202. Abdullah İlähî Kütahya'nın Simav kasabasında doğdu. Molla İlähî, Abdullah Simavî olarak da tanınır. Nakşibendîyye tarikatının Anadolu ve Rumeli'de yayılmasına öncülük eden mutasavvıf, alim ve şairdir. Semerkandlı Ubeydullâh Ahrâr'ın mürididir. Bir çok ilim adamından dersler almıştır. Bedreddin Simavî (ö. 823/1420)'nin *Varidat* adlı eserinin ilk şârihidir. (Câmi, *a.g.e.*, ss. 574-579; Mustafa Kara, Hamid Algar, "Abdullah İlähî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I, 110-111; Kasım Kufralı, "Molla İlähî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendîye Muhiti", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1948, III, 132-135). (çev.)

kesi olan Şeyh Lütfullâh¹⁰ vekil oldu.

Nakşibendîler, Türklerin bu bölgeye ilk ulaşmalarından ve XV. yüzyılda bu eyaletin yönetimini tesis etmelerinden beri Bosna-Hersek'in birçok köy ve şehrinde tekkelere sahip olup, XVII., XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çok etkili konuma geldiler. Özellikle bu tarikatın iki tekkesi: Vukeljici'deki tekke (Zivci-ci'deki tekke olarak daha iyi bilinir) ve Sarayev'o'ya uzak olmayan Fojnica'ya yakın Oglavak'taki tekke biline gelmektedir.

Baştan beri Vukeljici tekkesi ve onun kurucusu Şeyh Hüseyin Zukic (ö. 1799-1800)¹¹ Nakşibendî tarikatının gelişmesi, daha sonraki inkişafı ve Bosna-Hersek'te kazanılan nüfuzunda çok önemli bir etki ve role sahipti. Şeyh Hüseyin Zukic'in toplumun büyük bir kısmı tarafından tanınmışlığı sebebiyle, Vukeljici tekkesine Bosna valilerinden sürekli destek ve yardım ulaştırıldı. Tekke, vakfa sahip olmadığı için, Şeyh Hüseyin maaşını vilayet maliye dairesinden aldı. Bū Osmanlı yöneticileri ve ileri gelenleri ile oluşturulan yoğun ilişki ve bağlar; Osmanlı feodal sistemine, sosyal kurum ve ideolojisine daha derinden bir bağlanma meydana getirdi.

Şeyh Meyli Baba da,¹² dedesi gibi takva ehli ve suffiydi. Bosna Valisi Mehmet Vecihi Paşa 1839'a ait *buyrultu*yla,¹³ Meyli Baba'nın maaşının Fojnica'nın *taksid*inden yıllık 300 aspres miktarında ödenmesini emretti. Aynı nakdî destek, sonraki Bosna valisi Mehmet Hüsrev Paşa tarafından da 1840'a ait *buyrultu*suyla sağlandı.¹⁴

10 Taşköprizade, *Şekayik-i Numaniyye*, Türkçe'ye çev. Mecdi Efendi, İstanbul 1285/1868, ss. 253 vd.; Evliya Çelebi, *Putopis (Seyahatname)*, (Yugoslav topraklarıyla ilgili bölümleri), çev.: Hazim Sabanovic, Sarajevo-Svjetlost 1967, s. 287.

11 Şeyh Hüseyin Zukic'in biyografisi için bkz. Dr. Sakir Sikiric, "Derviskolostorok, es Szent Sirok Boszniaban", ed. In the Review, Iuran in Budapest, ss. 577-580; Sakir Sikiric, "Kroz tekije i samostane" (Mükemmel Tekkeler ve Manastırlar), *Narodno jedinstvo*, No: 267, s. 2.

12 Sakir Sikiric, *Derviskolostorok*, ss. 598-599.

13 *Buyrultu*: Küçük bir makamdan büyük bir makama veyahut bir şahıs tarafından herhangi bir resmi makama sunulan kağıt üzerine o makam sahibi tarafından emir mahiyetinde yazılan yazı hakkında kullanılan tabirdir. Yine büyük makam sahipleri tarafından kendi memuriyet daireleri dahilindeki memurlara emir mahiyetinde yazılan tamimlere de "buyrultu" denir. (bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, I, 248-249; Mübahat S. Kütükoğlu, "Buyrultu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, 478-480). (çev.)

14 Sarayev'o'daki Gazi Hüsrev Paşa Kütüphanesinde kayıtlı (No: 33, 1206-1207/1791-

Aynı şekilde (Sarajevo'dan uzak olmayan) Fojnica yakınındaki Oglavak tekkesinin kurucusu Şeyh Abdurrahman Sırrî (ö. 1263/1846-1847)¹⁵ zamanla büyük bir sufi kişiliğine erişip, ahlâkî hayatı, cömertliği ve adaletiyle Bosna-Hersek'in her tarafında saygı gördü ve sempati kazandı. Onun Oglavak'taki tekkesi, seyahat edenler, özellikle cömertçe konukseverliğini gösterdiği ve sınırsız bir şekilde desteklediği fakirler için sürekli olarak açıktı. Böylece Şeyh Abdurrahman Sırrî, Bosna-Hersek'teki bütün Nakşibendî şeyhlerinin en iyi tanınanı oldu. Onun etkisi o kadar arttı ki, her yeni Bosna valisi o büyük zati ziyaret etmeyi kendisine bir vazife saydı. Bu şahısların (sufî şeyhlerin) ve misafirlerinin konaklaması için iki villa (konak) yapıldı. Bunlardan biri 1835-1840 arası Bosna Valiliği yapan Mehmet Vecihi Paşa tarafından inşa ettirildi ve yenilediği 1914'e kadar varlığını sürdürdü. Daha geniş ve güzel olan diğeri, Bosna Valisi Mehmet Kâmil Paşa tarafından yaptırıldı. Bir çok Bosna valisinin Şeyh Sırrî'ye derin saygısını açıklama amacıyla Oglavak Tekkesi'ni ziyaret etmeği alışkanlık haline getirdiği bilinir. Örnek olarak Mehmet Vecihi Paşa, Mehmet Kâmil Paşa, Hersek Valisi Galip Ali Paşa, sonra Ömer Paşa ve Şeyh Sırrî'nin kendisine destek verdiği Bosna-Hersek ulusal bağımsızlık ve özerklik hareketi lideri Hüseyin Kaptan Gradiscevic söylenebilir.¹⁶

Şeyh Sırrî ve tekkesinin elde ettiği nüfuz ve etki, toplumu etkileyen bu şeyhin şöhretinden yararlanmak amacıyla 1808-1839 arası tahtta kalan Sultan II. Mahmut'un 1835'te Şeyh Sırrî ve tekkesine tahakkuk eden bütün vergi ve mükellefiyetlerden muaf tutan bir ferman yayınlamasıyla kanıtlanmaktadır.¹⁷

1793'ten). Sarajevo kadısının 198. sayfadaki ifadesinde 300 aspres civarında yardım ayrıldığı belirtilmiştir.

- 15 Sarajevo'dan Abdülkerim Zühdî tarafından yazılan Şeyh Sırrî'nin ölüm tarihi için bkz. Kayıt No: 82, s. 83.
- 16 S. Sikiric, "Kroz tekije i Samostane" (Mükemmel tekke ve manastırlar), s. 267; S. Sikiric, "Pobozne Pjesme Sejha Abdurrahmana Sırrije (Abdurrahman Sırrî'nin Münacaatları)", *Glasnik*, IVZ, Yıl IX, Sarajevo 1941, ss. 334-335; Hamid Algar, "Some Notes on the Naqshbandi Tariqa in Bosnia" (Bosna-Hersek'te Nakşibendî Tarikati Üzerine Birkaç Not), *Die Welt des Islam*, XIII, 1972, s. 178.
- 17 Bkz. S. Sikiric, "Derviskolostorok", s. 600; S. Sikiric, "Kroztekije i Samostane" (Mükemmel Tekke ve Manastırlar), s. 267; Mehmet Handzic, *Knjizevni rad Bosansko Hercegovacki Muslimana* (Bosna-Hersek Müslümanlarının Kaynak Eserleri), Sarajevo 1933, s. 94; Ferman Kopyası, M. E. Kadic, *Chronicle*, XXII, s. 29'da bulunabilir.

Bunun yanısıra, Bosna valileri, Oglavak Tekkesine vilayet hazinesinin gelirinden nakdî destek de vermekteydiler. 1823/24'te Şeyh Sırrı, Bosna Valisi Selim Paşa'ya tekkeye yardım için başvurduğunda Paşa, Fojnica nahiyesinin *taksid*ından toplam 100 aspreslik yardım sağlayan bir buyrultu verdi.¹⁸

Şeyh Sırrı'nın türbesi Hersek Valisi Galip Ali Paşa (1833-1851) tarafından yaptırıldı. O ayrıca, Mostar (Hersek)'daki Nakşibendî tekkesini kurdu, Foça'daki tekkeyi zengin bir vakıf bağışlayarak yeniledi.

Onların (tekkelerin) dini anlamına ek olarak, Bosna-Hersek'te bulunan Nakşibendî müesseseleri fakir şeyhler, müritler, yolcular ve oradan geçenler için sıcak ve cömert yuvalar ya da konaklama yerleri olmaları sebebiyle belli sosyal-insanî anlam ve öneme de sahipti. Tekkelerin de içinde bulunduğu külliyelerin, genellikle zengin bir vakıf tarafından finanse edilen imareti (halk mutfağı) ve misafirhanesi (halkevi) vardı. Saraybosna'daki İskender Paşa Tekkesi buna bir örnektir.

Son fermanlar ve mahkeme kararlarında (hüccetlerde) (vakfiyesi kaybolmuş), İskender Paşa Tekkesi'nin imaretinde pirinç pilavı ve komposto pişirilip hazırlandığı, her öğün vakfın günlük işçilerine, dervişlere ve tekkede misafir olan fakir insanlara dağıtıldığı, hatta arta kalan yemeğın de yabancılara, yolculara ve oradan geçenlere de verildiği kaydedilmiştir. Bu durum 1792 ve 1801'e ait fermanlarda açıklanmıştır.¹⁹

Bosna'daki Nakşibendîler arasında önemli bir şahsiyete de işaret etmek gerekir; o, yaşadığı zamanın şartları ve durumlarını, Osmanlı'nın Bosna-Hersek'teki yönetici ve temsilcilerini, Osmanlı'nın sosyal düzen anlayışını tavizsiz bir şekilde eleştirip 1821'de Travnik'te idam edilen²⁰ ve İlhami Baba diye tanınan Şeyh Abdullah Vehhâb İbn Abdilvehhâb'dır.

Bu konuyla ilgilenen çoğunluğun inanç ve görüşüne göre, İlhami Baba'nın idamı Bosna-Hersek'teki Osmanlı devletinin temsilcilerinin yaptığı toplumsal haksızlıkları ve durumları açık/tavizsiz eleştirisinin sonucudur.

18 *Buyrultunun* nüshası için bkz. M. E. Kadic, *Chronicle*, XX, 1; Kayıt No: 63; s. 5. Her ikisi de Sarajevo'daki Gazi Hüsvrev Bey Kütüphanesinde kayıtlıdır.

19 Sarajevo, ANU BİH, *Şikayet Defteri*, 207-VII-54/4-1216/1801.

20 Kasım Dobraca, "Tuhfetü'l-Musallin ve Zübdetü'l-Haşiin", *Anali Gazi Husrev Begove Biblioteke*, Sarajevo 1974, ss. 44-45.

İlhami Baba'nın şiirlerini topladığı *Divân*'ında; öğretici-eğitici ifadeler ve cümleler (mısralar) yanında, zamanın sosyal olaylarının, Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'teki temsilcilerinin yaptığı toplumsal haksızlıkların ve durumların sert bir şekilde eleştirildiği sosyal içerikli şiirlerle de karşılaşırız. Bu eleştiri, özellikle Osmanlı eyalet yönetimi ve yetkililerinin rüşvet ve sosyal haksızlıklarını tenkit ettiği şu şiirde açık ve keskindir: "*Tuhaf bir zaman geldi, herkes suçlu oldu*" (*Cudan zeman nastade, sve zlikovac postade*). Bu yakınma onun şu mısrasında da aşikardır: "*Türk iyi yapmıyor, haksızlık adaleti örttü*" (*Turcin nema amela, krivda pravdu zamela*)²¹. Böyle mısralar hem ahlâkî duyguyu hem de Yugoslavya müslümanlarının bir bölümündeki milliyetçilik duygularının ifadesiydi.

Aynı zamanda İlhami Baba, halkının ve genel olarak kendi çağının kendisinin ortaya koyduğu veya miras aldığı sufi inançları ve görüşleri terk ettiğinin ve çağının onun sevdiği ve saygı duyduğu her şeyden uzak olduğunun farkındaydı. Şiirinde bunu: "*Şimdi açıkça farklı bir zamandır...*" (*Sade je drugo vrijeme*)²² şeklinde ifade etti.

Bu olayların cereyan ettiği zaman, İlhami Baba'nın hakkında olumlu görüş ortaya koyduğu dönemdi. Fakat o, çağının toplumu ve vatandaşları tarafından pek önemsenmeyen gelişmelere ve eğilimler üzerinde de durdu.

İlhami Baba'nın Bosna-Hersek'teki Osmanlı yönetiminin temsilcilerini ve içinde bulunduğu toplumu eleştirisi; sosyal ve politik alandaki hakim durumların doğru ve samimi bir açıklamasıydı. Fakat İlhami Baba'nın mesajı benimsemesi mümkün olmayan mistik (sufî)/zühdi ahlâk ilmine, sufi görüşlere ve felsefeye dayanmaktaydı. Zira, o zamanın sosyal gelişmeleri başka bir doğrultuda hareket ediyordu. Daha ziyade onun zamanının toplumu, onun trajik sonunu hazırladı.

21 Bkz. Kemura Corovic, *Serbokroatische Dichtungen Bosnischer Moslems aus dem XVII, XVIII und XIX. Jahrhundert*, Sarajevo 1912, ss. 46-48.

22 Bkz. İlhami Baba, *Divân*, s. 12a. İlhami Baba'nın *Divân*'ının bir nüshası Sarajevo'daki Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesinde kayıtlıdır. Çok az bir kısmı tam olan diğer bir nüshası Visoko'daki Nakşibendi tekkesinde bulunmaktadır. Bosna-Hersek'teki Nakşibendîler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dr. Dzermal Cehajic, "Derviski red Naksibendija" (Nakşibendîyye Tarikatı), *Glasnik*, yıl XLV, No: 2, Sarajevo 1982, ss. 153-170; A.g.m., *Glasnik VIS*, No: 3, Sarajevo 1982, ss. 291-312.

Sonuç olarak biz; Bosna-Hersek'te, hatta Makedonya, Kosova ve Sırbistan'daki Nakşibendî tarikatının dini, toplumsal ve hayırsever bir müessesesi olduğunu söyleyebiliriz. Sünni çizgiyi takip ederek bu sufi tarikat, avam ve entellektüel tabakadan (ulema) Osmanlı idaresinin üst düzey temsilcilerine kadar toplumun bütün kesimlerinde taraftara sahip oldu. Bosna-Hersek'teki Nakşibendîler, Osmanlı idaresine ve o günün toplumunun kabullerine muhalif olmalarına rağmen zikir ve dinî merasimlerinde raks (*devrân*)²³ ve müzik (*sema*)²⁴ olmadığından resmî-Sünnî ulemanın eleştirisini üstlerine çekmediler.²⁵ Nakşibendîlerin Osmanlı toplumsal düzeni, feodal sistemi ve Osmanlı ideolojisi de dahil, yalnız ferdi ve toplumsal hayatta İslâm'ın temel öğretilerinin tam bir tatbikinin devamında ısrar etmekten öte görüşlerinde ve ifadelerinde teklif ettikleri başka bir şey yoktu. Aynı şekilde, sosyal-insanî amaçlı müesseseler olarak Nakşibendî tekkeleri, diğer tarikatlardaki gibi fakirlere ve korumasız sosyal sınıflara yardım ve onları korumada mutlak rol üstlendiler.

23 *Raks (devrân)*: Tasavvuf ıstılahı olarak topluca zikir yapılır ve ilâhiler okunurken derişlerin, otururken veya ayaktayken vecd haline ulaşmak amacıyla yaptıkları ritmik hareketlerdir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 390. (çev.)

24 *Müzik (sema)*: Arapça'da dinleme, işitme anlamlarına gelen bir kelimedir. Tasavvuf ıstılahı olarak, zikir esnasında okunan ilâhinin dinlenmesi ve bu dinlemenin tesiriyle coşarak dönmek, raksetmek anlamındadır. Sema'nın dinleyene, söyleyene, maksada ve güfteye göre bir çok çeşidi vardır. Sufilerin geneline göre sema', Hak'tan gelen ve Hak'ka çağırın mesajdır. Bkz. İbrahim Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, ss. 629-630; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 422. (çev.)

25 Nakşibendî tarikatının en önemli özelliği, günlük ferdi zikirlerin ve toplu zikirlerin sessiz bir şekilde icra edilmesidir. Zikir ve ayinin sesli olarak yapılmadığı bir tarikatta musikinin yerinin olmaması tabidir. Aynı şekilde bu tarikatta raks/devrana da yer verilmemektedir. Bu tarikatta sema' ve raksa yer verilmemesi, Kitap ve Sünnete sıkı sıkıya bağlı olduğunu ifade eden, sema' ve devran gibi eylemlere hoş bakmayan ve bu gibi hususları bidat sayan muhafazakar yapılı müslümanlara bu tarikatı cazip göstermiştir (Bkz. Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Musiki ve Sema*, 2. bs., İstanbul 1992, ss. 370-381). (çev.)